ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΜΙΑ ΕΥΤΑΚΤΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Κώστας Α. Λάβδας*

Λόγος πολύς γίνεται για τη δημοκρατική συμμετοχή. Το ανά χείρας βιβλίο του John Schwarzmantel είναι από τα έργα εκείνα που καταδεικνύουν ότι, για να είναι ουσιαστική, η συζήτηση περί δημοκρατικής συμμετοχής καλό είναι να λαμβάνει υπόψη τις ευρύτερες νοηματικές και εννοιολογικές παραμέτρους που διαμορφώνουν ένα πρότυπο δημοκρατικής διακυβέρνησης. Στην περίπτωση του ανά χείρας βιβλίου, η ευρύτερη θεωρητική και εννοιολογική προβληματική που συγκροτεί το υπόβαθρο της ανάλυσης πρέπει να αναζητηθεί στη νεο-ρεπουμπλικανική προσέγγιση. Την προσέγγιση εκείνη που επιχειρεί την κριτική αναβίωση στοιχείων του κλασικού ρεπουμπλικανισμού στο πεδίο της εννοιολογικής αναμέτρησης με τις κατακτήσεις αλλά και τα προβλήματα, ενδεχομένως και τα αδιέξοδα, των φιλελεύθερων πολιτικών συστημάτων και των ιδεολογιών που τα συνέχουν και τους προσφέρουν νομιμοποίηση.

Το ρεπουμπλικανικό πρότυπο διακυβέρνησης χαρακτηρίζεται από το συνδυασμό δύο βασικών εννοιών: μιας ορισμένης έννοιας περί ελευθερίας και μιας έννοιας ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος. Αρκετοί είναι σήμερα οι πολιτικοί επιστήμονες που, βασιζόμενοι στις μελέτες που διερεύνησαν τις πηγές της πολιτικής σκέψης της πρώιμης νεωτερικότητας, επιχειρούν στροφή στο ρεπουμπλικανισμό ως κανονιστική πολιτική θεωρία και συντάσσονται με εκείνους που –όπως ο Pettit (1993, 1997, 2001), ο Sunstein (1993), ο Skinner (1998), ο Brugger (1999) και ο Schwarzmantel (στο ανά χείρας βιβλίο και σε άλλες μελέτες του)– εισηγούνται την αναβίωση στοιχείων της ρεπουμπλικανικής παράδοσης. Η σημασία του έργου των εκπροσώπων διαφορετικών πτυχών του νεο-ρεπουμπλικανικού ρεύματος έγκειται αφενός στην προσπάθειά τους να εμφυσήσουν νέα ζωή στις συζητήσεις για τον πολιτικό ουμανισμό και το ρεπουμπλικανισμό και αφετέρου στη συστηματική επεξεργασία ενός εναλλακτικού δημοκρατικού προτύπου, το οποίο αξιοποιεί στοιχεία από τον πολιτικό ουμανισμό, τον κοινοτισμό και το φιλελευθερισμό, επιχειρώντας παράλληλα να τους υπερβεί.

* Αναπληρωτής Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης και Αντιπρύτανης Ακαδημαϊκών Υποθέσεων και Προσωπικού του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Ας στραφούμε πρώτα στην ελευθερία. Σε τι συνίσταται η ιδιαιτερότητα των ρεπουμπλικανικών εννοιολογήσεων της ελευθερίας; Οι μελέτες στις οποίες αναφερθήκαμε εντοπίζουν ένα πρότυπο ελευθερίας που σφραγίζει τη ρεπουμπλικανική παράδοση και εστιάζεται στον ανεξάρτητο και με αυτή την έννοια ελεύθερο πολίτη μιας ανεξάρτητης και με αυτή την έννοια ελεύθερης πολιτείας. Τόσο τα άτομα όσο και τα κράτη μπορούν να χαρακτηριστούν ελεύθερα στο μέτρο που έχουν τη δυνατότητα αυτοκυβέρνησης. Στην παράδοση αυτή, το αντίθετο της ελευθερίας δεν αποτελούν έννοιες όπως αυτές του περιορισμού ή του καταναγκασμού, αλλά η έννοια της εξάρτησης, προσωπικής και συλλογικής. Η ρεπουμπλικανική σχολή επιχειρεί έτσι να διατυπώσει μια εναλλακτική πρόταση περί ελευθερίας. Η προσέγγιση αυτή έχει τις πηγές της στη ρωμαϊκή αντίληψη της ανελευθερίας ως συνάρτησης όχι της ύπαρξης συγκεκριμένων παρεμβάσεων ή καταναγκασμών, αλλά μιας κατάστασης εξουσίασης από κάποιον άλλο. Δεν είναι του παρόντος η εξέταση των σχέσεων μεταξύ αυτών των εννοιολογήσεων και των κυρίαρχων φιλελεύθερων προσεγγίσεων της ελευθερίας. Σύμφωνα πάντως με τους υποστηρικτές της, η επανεξέταση της ρεπουμπλικανικής παράδοσης αμφισβητεί την –φιλελεύθερων καταβολών– ταύτιση της ελευθερίας με την απουσία παρεμβάσεων ή καταναγκασμού. Οι ρεπουμπλικάνοι συγγραφείς συγκροτούν, με τον τρόπο αυτόν, μια ξεχωριστή πολιτική παράδοση η οποία περιλαμβάνει μια διακριτή, τρίτη έννοια ελευθερίας, πέρα από το γνώριμο δίπολο της αρνητικής-θετικής ελευθερίας. Πρόκειται για μια δομική και ποιοτική έννοια «ελευθερίας ως μη-κυριαρχία» (freedom as non-domination), η οποία προϋποθέτει ότι κανείς δεν είναι σε θέση να παρέμβει αυθαίρετα (και όχι απλώς ότι δεν παρεμβαίνει) στις επιλογές ενός ελεύθερου ανθρώπου. Αίρεται, με τον τρόπο αυτό, η φιλελεύθερων καταβολών αντιπαράθεση μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας και αναδεικνύεται μια συνολικότερη προσέγγιση της ελευθερίας ως αξίας (βλ. Λάβδας, 2001).

Παρά το γεγονός ότι οι θεωρητικοί του ρεπουμπλικανισμού επικαλούνταν την αρχαία Ρώμη, ενίοτε δε και την Αθήνα, οι πρώτες διατυπώσεις του ρεπουμπλικανισμού καθρεφτίζουν την ιδιαιτερότητα της ιστορικής εμπειρίας των ιταλικών πολιτειών (βλ. Viroli, 2002). Η παράδοση αυτή σχηματοποιείται με τρόπο καταλυτικό στην Αγγλία του 17ου αιώνα, στην περίοδο που σφραγίστηκε από την ανακήρυξη της αγγλικής κοινοπολιτείας. Στη συνέχεια, τα ρεπουμπλικανικά ιδεώδη επηρέασαν τα επαναστατικά χρόνια της Αμερικανικής ανεξαρτησίας, αποτελώντας και πηγή έμπνευσης για σημαντικά ρεύματα σκέψης στην πολιτική ζωή των ΗΠΑ και προσφέροντας στην αμερικανική πολιτική κουλτούρα ισχυρά στοιχεία διαφοροποίησης απέναντι σε έναν φαινομενικά κυρίαρχο φιλελευθερισμό.

Η ρεπουμπλικανική παράδοση παραμερίστηκε σταδιακά κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Η ιδεολογική άνοδος του ωφελιμισμού και η ώσμωση μεταξύ ωφελιμισμού και ρευμάτων του φιλελευθερισμού οδήγησαν στην εγκα-

τάλειψη της ριζοσπαστικής δυναμικής του ρεπουμπλικανισμού. Στόχος της ρεπουμπλικανικής φιλολογίας σήμερα είναι η ανάδειξη μιας ιστορικής έννοιας ελευθερίας και ενός προβληματισμού για θεσμικές μορφές της πολιτείας, οι οποίες δεν επικράτησαν, παρουσιάζουν όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον από την οπτική γωνία του σημερινού πολίτη. Η δυτική πολιτική πράξη επέλεξε θεσμούς που εγγυώνται τη διατήρηση μιας μορφής αρνητικής ελευθερίας των πολιτών (απουσία αυθαίρετων καταναγκασμών και παρεμβάσεων), αλλά αδιαφορούν για τις συνθήκες εξάρτησης στις οποίες οι πολίτες αυτοί ενδέχεται να περιέλθουν. «Επιλέξαμε σωστά;» είναι το ερώτημα με το οποίο καταλήγει ο Skinner σε ένα σημαντικό κείμενό του για την έννοια της ελευθερίας πριν από την άνοδο του φιλελευθερισμού (Skinner, 1998).

Αν στραφούμε τώρα στο πρότυπο ενός ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος, αυτό προϋποθέτει το συνταγματισμό και το σεβασμό του κράτους δικαίου, αλλά η διαμόρφωσή του χαρακτηρίζεται και από ορισμένα πρόσθετα χαρακτηριστικά. Ως δυναμικό πρότυπο πολιτικής διαδικασίας, το ρεπουμπλικανικό πολίτευμα εμπεριέχει στοιχεία που ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των πολιτών στη διαμόρφωση της ατζέντας για τα θέματα που τους αφορούν (βλ. Pettit, 2001). Ως θεσμικό πρότυπο διακυβέρνησης, το ρεπουμπλικανικό πολίτευμα εμπεριέχει αφενός θεσμούς που εγγυώνται την ελευθερία ως απουσία κυριαρχίας και αφετέρου στοιχεία μεικτού και ισορροπημένου πολιτεύματος (mixed and balanced constitution): υπάρχει συνύπαρξη και εξισορρόπηση μεταξύ «δημοκρατικών», «αριστοκρατικών» και «μοναρχικών» στοιχείων, εννοούμενων, βέβαια, όχι στις συγκεκριμένες ιστορικές εκδοχές τους, αλλά ως κατηγορίες που μας ευαισθητοποιούν απέναντι στη συνύπαρξη διαφορετικών τρόπων άσκησης της διακυβέρνησης (συμμετοχικών, τεχνοκρατικών και ελιτιστικών) μέσα σε ένα πολιτικό σύστημα (βλ., μεταξύ άλλων, Gordon, 1999: 220-222). Εξεταζόμενο μέσα από αυτό το πρίσμα, το υπό διαμόρφωση πολιτικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί μορφή μεικτού πολιτεύματος, με τεχνοκρατικά, ελιτιστικά αλλά και δημοκρατικά χαρακτηριστικά που πρόσφατα αναβαθμίστηκαν, ιδιαίτερα μετά την ενίσχυση του ρόλου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Σε συνδυασμό με τον πλουραλισμό και την πολυφωνία των πολιτισμικών και άλλων ταυτοτήτων, η αρχιτεκτονική μιας μεικτής και πολυεπίπεδης διακυβέρνησης ενθαρρύνει τη συνειδητοποίηση, από πλευράς των ευρωπαίων πολιτών, της αυξανόμενης σημασίας της Ένωσης στις διαφορετικές καθημερινότητες της ζωής και της εργασίας τους (βλ. Lavdas, 2001).

Με άλλα λόγια, παρά το γεγονός ότι το πρότυπο της ρεπουμπλικανικά συγκροτημένης πολιτείας είναι φορέας μιας ιστορικής κληρονομιάς που συνδυάζει συμμετοχικά, ελιτιστικά και δυνάμει αυταρχικά στοιχεία (βλ. Jennings, 2004), το ίδιο αυτό πρότυπο προσφέρει σήμερα μια ευκαιρία αναστοχασμού επάνω στις προϋποθέσεις υπέρβασης των ορίων του φιλελευθερισμού. Ο Schwarzmantel προωθεί περαιτέρω τη σχετική προβληματική, αναδεικνύο-

ντας τις ριζοσπαστικές πτυχές της και αξιοποιώντας παράλληλα κάποια στοιχεία της πολιτικής σκέψης του Roberto Unger και του Jurgen Habermas. Η ιδιότητα του πολίτη (citizenship) οφείλει να πραγματωθεί με τρόπους λιγότερο αφαιρετικούς και, σε αλληλεπίδραση με την πολιτική ταυτότητα, να βρει έκφραση σε πολλές μορφές και σε πολλά επίπεδα. Αντλώντας από την εννοιολογική πανοπλία του ρεπουμπλικανισμού, ο Schwarzmantel υποστηρίζει ότι σε αυτή τη διαδικασία «δημοκρατικού πειραματισμού», τα όργανα και οι δρώντες που μπορεί να παίξουν κρίσιμους ρόλους πρέπει να αναζητηθούν σε τρία πεδία: στις μεταρρυθμιστικές ελίτ, στις ομάδες της κοινωνίας πολιτών και στην πολιτική παιδεία. Σε τελική ανάλυση, όπως προκύπτει και από την ανάγνωση του ανά χείρας βιβλίου, η μελέτη για τα ρεπουμπλικανικά ιδεώδη και τους όρους εφαρμογής τους στην πολιτική πράξη ενθαρρύνει μια ουσιαστικότερη συζήτηση περί πολιτικής, πέρα από τις τετριμμένες πτυχές των ποικίλων μεθόδων, τεχνικών και τεχνασμάτων των σύγχρονων μορφών πολιτικής, οικονομικής και επικοινωνιακής κυριαρχίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Brugger, B. (1999), *Republican Theory in Political Thought: Virtuous or Virtual?*, Macmillan, London.

Gordon, S. (1999), *Controlling the State: Constitutionalism from Ancient Athens to Today*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Jennings, J. (2004), «Ο Ρεπουμπλικανισμός και η Πολιτική της Ολοκλήρωσης: Μια Κριτική Προσέγγιση», στον τόμο Κ. Α. Λάβδας & Δ. Ν. Χρυσοχόου, (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Πολιτική Θεωρία: Η Πρόκληση του Ρεπουμπλικανισμού*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα.

Lavdas, K. A. (2001), *Republican Europe and Multicultural Citizenship Politics, 21.1.*

Λάβδας, Κ. Α. (2001), «Η Ελευθερία ως Μη-Κυριαρχία και η Υπεράσπιση της Πολιτικής: Η Νέο-Ρεπουμπλικανική Προοπτική», *Επιστήμη και Κοινωνία*, 5-6.

Pettit, P. (1993), «Liberalism and Republicanism», *Australasian Journal of Political Science*, 28.

Pettit, P. (1997), *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Oxford University Press, Oxford.

Pettit, P. (2001), *A Theory of Freedom: From the Psychology to the Politics of Agency*, Polity Press, Cambridge.

Skinner, Q. (1998), *Liberty Before Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge.

Sunstein, C. (1993), «The Enduring Legacy of Republicanism», στον τόμο S.

E. Elkin & K. E. Soltan επιμ, *A New Constitutionalism: Designing Political Institutions for a Good Society*, University of Chicago Press, Chicago.

Viroli, M. (2002), *Republicanism*, Hill and Wang, New York.

1. Η δημοκρατία σε δυσκολίες

Εισαγωγή

Αποτελεί θέση του βιβλίου ότι είναι επείγον να μεταρρυθμιστεί το φιλελεύθερο πολίτευμα και ότι κάποια εκδοχή της ρεπουμπλικανικής θεωρίας παρέχει τις κατευθυντήριες έννοιες για ένα διαφορετικό πολιτικό σύστημα που αποκαλούμε εδώ «νέα πολιτεία». Αυτή η διακριτή μορφή δημοκρατίας χαρακτηρίζεται από θεσμούς που διαφέρουν, σε σημαντικό βαθμό, από εκείνους στους οποίους επενδύουν τα σύγχρονα φιλελεύθερα πολιτεύματα. Ισχυρίζομαι ότι μια τέτοια θεσμική ανανέωση και μεταρρύθμιση μπορεί να ενισχύσει το αίσθημα της πολιτικής συμμετοχής και του δημόσιου αγαθού μεταξύ των μελών των δημοκρατικών κοινωνιών. Μια τέτοια ενίσχυση της πολιτικής συμμετοχής είναι αναγκαία προκειμένου να αποφευχθεί ο περαιτέρω κατακερματισμός της σύγχρονης δημοκρατίας. Ως κατακερματισμό εννοούμε τη διαδικασία που βρίσκεται ήδη σε πλήρη εξέλιξη και κατά την οποία ειδικά συμφέροντα και ιδιαίτερες ταυτότητες τείνουν να μονοπωλήσουν το ενδιαφέρον των πολιτών, αποκλείοντας έτσι την ανάδειξη κάθε ευρύτερης συνείδησης η οποία είναι ικανή να φέρει τα άτομα σε στενότερη σχέση και επικοινωνία. Η εκδοχή της ρεπουμπλικανικής θεωρίας που υιοθετούμε δεν επιδιώκει βέβαια να αρνηθεί ή να εκριζώσει τα ιδιωτικά συμφέροντα και τη σημασία των διαφορετικών ταυτοτήτων. Στόχος του βιβλίου είναι να αναδείξει τη δυναμική σύλληψη της πολιτικής διάστασης, που οικοδομεί και διευρύνει τη δυνατότητα των πολιτών να αντιλαμβάνονται διαφορετικά τις προσωπικές τους υποθέσεις και επιδιώξεις. Αυτή είναι η κεντρική ιδέα της παρούσης μελέτης.

Από τα πολλά παρεπόμενα των γεγονότων της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, ένα σηματοδοτεί την απαρχή νέων ερωτημάτων γύρω από το νόημα της δημοκρατίας, όπως αυτή εφαρμόζεται στα σημερινά φιλελεύθερα πολιτικά συστήματα. Η απάντηση στις επιθέσεις της Νέας Υόρκης ήταν ο «πόλεμος ενάντια στην τρομοκρατία» που ανήγγειλε ο πρόεδρος Μπους και υποστήριξε ο Βρετανός πρωθυπουργός Τόνι Μπλερ, ακολουθούμενοι από πολλούς άλλους ηγέτες στην Ευρώπη και αλλού. Ο πόλεμος αυτός υποτίθεται ότι είναι πόλεμος υπεράσπισης της δημοκρατίας και των δημοκρατικών αξιών εναντίον κάποιου που εσφαλμένα ορίζεται ως «Άλλος» και ο οποίος απειλεί τις αξίες αυτές. Αυτός ο «Άλλος», δύσκολα προσδιορίσιμος, ονομάστηκε, κατά περίπτωση, «τρομοκρατία», «φονταμενταλισμός», «ισλαμικός φανατισμός». Αρχικά φάνηκε ότι περιοριζόταν στην οργάνωση της Αλ Κάιντα, αργότερα όμως επεκτάθηκε

στο Αφγανιστάν, για να καλύψει γρήγορα μια πλειάδα «αλιτήριων κρατών», μεταξύ των οποίων το Ιράν, το Ιράκ και η Υεμένη.

Ωστόσο, πρόθεση του βιβλίου αυτού δεν είναι να συμβάλει στη μελέτη των διεθνών σχέσεων, όπως αυτές διαμορφώνονται μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001.[1] Χρησιμοποιώ τα συγκεκριμένα συμβάντα σαν εισαγωγή στη διερεύνηση του τι σημαίνει «δημοκρατία» στον σημερινό κόσμο. Ποια είναι αυτή η «δημοκρατία» την οποία ο πόλεμος ενάντια στην τρομοκρατία προτίθεται να υπερασπιστεί; Ποια είναι η φύση της δημοκρατίας αυτής στην καθημερινή της πραγματικότητα, ποιες είναι οι αξίες της και πώς εφαρμόζονται στην πράξη; Ποιοι θεσμοί εμφανίζονται ως θεμελιώδεις για τη δημοκρατική πρακτική στις σύγχρονες κοινωνίες, οι οποίες χαρακτηρίζονται από πολυπλοκότητα, ετερογένεια και ασάφεια της εξουσίας; Παρατηρήθηκε σχετικά πρόσφατα από τον Ιταλό θεωρητικό της πολιτικής επιστήμης Νορμπέρτο Μπόμπιο ότι «το σχέδιο της πολιτικής δημοκρατίας αφορούσε κοινωνίες πολύ λιγότερο σύνθετες από τις σημερινές».[2] Είναι σχεδόν αυτονόητο, τουλάχιστον σε γενικές γραμμές, ποιες είναι οι αιτίες και τα συμπτώματα αυτής της πολυπλοκότητας, η οποία εμφανίζεται ως καταλυτικός παράγοντας της σύγχρονης δημοκρατίας.[3] Ενα από αυτά είναι το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και της διάχυσης πολιτικής και οικονομικής εξουσίας που προκαλεί, πράγμα που παρακάμπτει τον δημοκρατικό έλεγχο. Άλλο σύμπτωμα είναι η αύξηση των μεταναστευτικών ρευμάτων και η ένταση που δημιουργείται μεταξύ των εγκατεστημένων και ενσωματωμένων στην κοινωνία πολιτών και εκείνων που διαμένουν εκεί προσωρινά, συχνά δε χωρίς δικαιώματα ή άλλες διευκολύνσεις.[4] Η διάδοση αυτού που αποκαλείται «πολιτική της ταυτότητας» και η συνακόλουθη αυξημένη σημασία που αποδίδεται στη «διαφορά», είτε αυτή αφορά στο φύλο, στην εθνικότητα, στον πολιτισμό, στη θρησκεία ή στη σεξουαλικότητα, αποτελεί ένα ακόμα παράγοντα πολυπλοκότητας και ετερογένειας, που συνιστά πρόκληση για τις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες. Μια πρόσφατη μελέτη για τις ενώσεις πολιτών και τη δημοκρατία καταλήγει σε παρόμοια συμπεράσματα σε σχέση με την αλλαγή του πλαισίου της ρεπουμπλικανικής θεωρίας. Σύμφωνα με τον M.E. Warren, «οι παραδοσιακές θεωρίες περί δημοκρατίας διατυπώθηκαν στη χρονική περίοδο σταθεροποίησης του έθνους-κράτους, που εθεωρείτο ο προνομιακός χώρος εκτός αγοράς για την ανάπτυξη της συλλογικής δράσης».[5] Υποστηρίζει ότι τέσσερις παράγοντες μεταμόρφωσαν το πλαίσιο της ρεπουμπλικανικής θεωρίας και των «εννοιολογικών δυνατοτήτων» της. Τους απαριθμεί μάλιστα ως εξής: παγκοσμιοποίηση, διαφοροποίηση, συνθετότητα και ένας συνδυασμός «πλουραλισμού και ανάδρασης». Με τον όρο «ανάδραση» (reflexivity) εννοεί την εγκατάλειψη των παραδόσεων ως οδηγών συμπεριφοράς, την εντονότερη διάθεση κριτικής και σκεπτικισμού απέναντι στους θεσμούς και στις διαδικασίες.

Η σημαντικότερη ίσως παράμετρος των σύγχρονων δημοκρατικών κοινωνιών

είναι αυτή που ονομάζει ο κοινωνιολόγος Richard Münch «ομογενοποίηση μέσω του εξατομισμού».[6] Τούτο σημαίνει αναπτυσσόμενη (ή και ήδη κατεστημένη) έμφαση στο άτομο, το οποίο εκλαμβάνεται ως απλός καταναλωτής, αποκομμένος από την αρχική ή επίκτητη ταυτότητά του. Ένα τέτοιο πολιτικό υποκείμενο είναι πολύ διαφορετικό από τον ψηφοφόρο που έχει ρίζες στην ταξική ή την εθνική αλληλεγγύη, οι οποίες διαμορφώνουν αυτό που αποκάλεσα σε άλλο βιβλίο μου «πυλώνες της σύγχρονης εποχής».[7] Ο Münch ισχυρίζεται ότι η αναπτυσσόμενη εξατομίκευση που προκαλείται από την παγκόσμια διάχυση της αγοράς εκριζώνει το αίσθημα (και τη δύναμη) της εθνικής ταυτότητας. Το έθνος-κράτος προοριζόταν να δημιουργήσει μια κοινότητα σχετικής αλληλεγγύης δίχως αποκλεισμούς. Προσέφερε το πλαίσιο για την κοινή απολαβή των πολιτικών δικαιωμάτων και μια κοινωνική υποδομή ικανή να βοηθήσει τους λιγότερο επιτυχημένους στον ανταγωνισμό της αγοράς. Υποστηρίζει όμως ο Münch ότι αυτή η μορφή ενσωμάτωσης στο εθνικό επίπεδο έχει διαβρωθεί από τον ανταγωνισμό στην παγκόσμια αγορά. Η κοινωνική και πολιτική ενσωμάτωση δεν είναι πλέον δυνατό να επιτευχθεί στο πλαίσιο του έθνους-κράτους.

Αισιόδοξοι και απαισιόδοξοι

Είναι λοιπόν τόσο απλό. Ο κόσμος άλλαξε και η δημοκρατία διέρχεται κρίση σε μια πιο εξατομικευμένη και πιο σύνθετη κοινωνία. Μια σειρά διαφοροποιημένων και πλουραλιστικών ταυτοτήτων αποτελούν πολύ ισχυρότερο και κινητοποιό παράγοντα απ' ό,τι ο ενοποιητικός παράγοντας της τάξης και του έθνους, που αποτέλεσαν τη βάση της πολιτικής ταυτότητας στο μεγαλύτερο μέρος της σύγχρονης ιστορίας. Τα παραπάνω αποτελούν πλέον κοινοτοπίες, ενώ τα σχετικά φαινόμενα έχουν ήδη περιγραφεί σε πολυάριθμα βιβλία, ακαδημαϊκά και περισσότερο απλοποιημένα.[8] Χρησιμοποιώ τον όρο «κατακερματισμός» προκειμένου να περιγράψω τη διαδικασία αυτή, η οποία οδήγησε σε εξασθένιση των ενοποιητικών δυνάμεων της εθνικότητας, με σημαντικές συνέπειες ως προς την εφαρμογή των δημοκρατικών πολιτικών. Οι αντιδράσεις στον κατακερματισμό αυτό υπήρξαν ποικίλες, από πανηγυρισμούς μέχρι θρήνο. Στο στρατόπεδο των θρηνούντων βρίσκονται όσοι λυπούνται για την απώλεια της αλληλεγγύης και της ασφάλειας που προσφέρει η πολιτική υπέρ της ενιαίας ταυτότητας, καθώς και για την αποδυνάμωση των ταξικών πολιτικών κομμάτων. Τα αισθήματα αυτά συχνά συνοδεύονται από ανησυχίες για την αποδυνάμωση της κοινής εθνικότητας που εξασφαλίζεται από το έθνος-κράτος, το οποίο διαθέτει κοινή «δημόσια κουλτούρα». Ο όρος «δημόσια κουλτούρα» αντιμετωπίζεται από τον David Miller ως συστατικό στοιχείο της ιθαγένειας και σημαίνει ότι οι πολίτες ανήκουν σε ένα σύνολο λόγω των κοινών

χαρακτηριστικών που τους διακρίνουν.[9] Τα κοινά αυτά χαρακτηριστικά δεν αφορούν στη βιολογική ή εθνοτική καταγωγή. Η δημόσια κουλτούρα ορίζεται ως «ένα σύνολο πεποιθήσεων σχετικά με το πώς μια ομάδα ατόμων μπορούν να ζήσουν μαζί».[10]

Άλλοι συγγραφείς, ειδικά εκείνοι της γαλλικής δημοκρατικής παράδοσης, προχωράνε και πέρα από τη θρηνολογία. Αντιδρούν με ιδιαίτερο μένος ενάντια στον κατακερματισμό της δημοκρατικής εθνικής ρεπουμπλικανικής παράδοσης ως αποτέλεσμα της υπερβολικής σημασίας που αποδίδεται στη «διαφορά», πολλές φορές, στο όνομα της πολυ-πολιτισμικής προσέγγισης. Το πρόσφατο βιβλίο του γάλλου φιλοσόφου Taguieff αποτελεί παράδειγμα τέτοιας υπερβολικής αντίδρασης ενάντια σ' αυτό που αποκαλεί «bougisme».[11] Η λέξη αυτή μπορεί να αποδοθεί ως «κινητισμός» και συνοδεύεται από καταγγελία της παγκοσμιοποίησης, που χαρακτηρίζεται σαν δαίμονας και ψευδοπροφήτης. Ο γάλλος στοχαστής προτείνει μια λύση, η οποία συνδυάζει την πρακτική της δημοκρατίας με τον πολιτισμένο εθνικισμό ως αναγκαία στηρίγματα μιας πραγματικής δημοκρατίας. Ορισμένες από τις θέσεις του ανά χείρας βιβλίου συμμερίζονται τις παραπάνω απόψεις, όχι όμως σε μια νοσταλγική ή θρηνητική κατεύθυνση, αλλά στη βάση ότι ο πολιτισμένος εθνικισμός και η εθνική ταυτότητα που εδράζονται στις δημοκρατικές αξίες έχουν ακόμα ρόλο να διαδραματίσουν στην οικοδόμηση μιας δημοκρατίας με ανανεωμένη μορφή. Αυτή η μεταμόρφωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας αποδίδεται εδώ με τον όρο «νέα πολιτεία».

Αν ο θρήνος, το μένος και η λύπη αποτελούν μια μορφή αντίδρασης απέναντι στον κατακερματισμό και στην πολυπλοκότητα της δημοκρατίας στον σημερινό κόσμο, υφίστανται και άλλες πιο θετικές αντιδράσεις. Αφορούν κυρίως στην «ανάδειξη της αξίας» της διαφοράς και της διαφορετικότητας ως δυνάμεων που απελευθερώνουν και απαλλάσσουν τα άτομα από ξεπερασμένες μορφές συμμόρφωσης σε παλαιομοδίτικα σχήματα εξουσίας. Κοινωνιολόγοι όπως ο Giddens στο βιβλίο του *Beyond Left and Right* φαίνεται να προβάλλουν το γεγονός ότι στη σύγχρονη πολιτική έχουν κάνει την εμφάνισή τους πολύ σημαντικότερα προβλήματα.[12] Τα προβλήματα αυτά «τρόπου ζωής» της πολιτικής δεν είναι δυνατό να χωρέσουν στις παραδοσιακές κατηγορίες «δεξιάς» και «αριστεράς». Στις διαδοχικές παρουσιάσεις του «τρίτου δρόμου» για την πολιτική, ο Giddens ενσωμάτωσε επίσης ορισμένες σκέψεις για τη δημοκρατία: «Υπάρχουν σοβαροί λόγοι που μας κάνουν να πιστεύουμε ότι η ενίσχυση της παγκοσμιοποίησης προωθεί δυναμικά τη δημοκρατική διαδικασία, ακόμα και σε χώρες που διαθέτουν ελάχιστη ιστορική εμπειρία».[13] Ο «τρίτος δρόμος» του στην πολιτική προϋποθέτει ακόμα ότι «οι σημερινές δημοκρατίες δεν είναι αρκετά δημοκρατικές. Αυτό που χρειάζεται είναι ένα δεύτερο κύμα εκδημοκρατισμού... ο εκδημοκρατισμός της ίδιας της δημοκρατίας».[14] Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι το δεύτερο αυτό κύμα εκδημοκρατισμού πρέπει να

περιλαμβάνει συνταγματικές μεταρρυθμίσεις και νέες μορφές δημοκρατικής πρακτικής, που μπορούν να είναι «ηλεκτρονικά δημοψηφίσματα, άλλα μέσα άμεσης δημοκρατίας και επιτροπές πολιτών».[15] Ενώ θα ήταν υπερβολικό να χαρακτηρίσουμε τα παραπάνω ως πλήρη αποδοχή του κατακερματισμού και της πολυπλοκότητας, ο τρόπος με τον οποίο ο Giddens αντιμετωπίζει το σχηματισμό πιο ενιαίων και αλληλέγγυων ταυτοτήτων στις σημερινές κοινωνίες προβάλλει αναμφισβήτητα μια πιο αισιόδοξη προοπτική. Υπογραμμίζει τις νέες δυνατότητες που προσφέρονται από ένα μεταρρυθμισμένο κόσμο, όπου τα παλαιότερα σχήματα δεν μπορούν πλέον να αποτελέσουν αγωγούς της δημοκρατικής πολιτικής.

Με παρόμοια συλλογιστική, ο γερμανός κοινωνιολόγος Richard Münch που προαναφέραμε υιοθετεί, στις αναλύσεις του, θετική στάση απέναντι στη μετακίνηση από τις εθνοκεντρικές σε περισσότερο διεθνικές ταυτότητες και δεσμούς. Υποστηρίζει ότι «υπό συνθήκες παγκοσμιοποίησης όλοι σχεδόν οι συνήθεις θεσμοί του έθνους-κράτους, που μας προσπόρισαν ασφάλεια στο πρόσφατο παρελθόν, αρχίζουν να θρυμματίζονται». Παρά ταύτα, η διαδικασία αυτή οδηγεί σε «άνθηση των ταυτοτήτων» παρά σε φαινόμενα απομόνωσης και ανομίας.[16] Υποστηρίζει επίσης ότι η «ομογενοποίηση μέσω της εξατομίκευσης», ελευθερώνοντας τα άτομα από περιοριστικούς και εσωστρεφείς δεσμούς, περιλαμβανομένων των εθνικών, δεν αποτελεί αναγκαστικά αρνητικό φαινόμενο. Μπορεί να οδηγήσει στη διαμόρφωση νέων ταυτοτήτων και στη συμμετοχή σε μη παραδοσιακούς θεσμούς, που υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα. Πράγμα που μπορεί, με τη σειρά του, να υποκαταστήσει το φθίνον ενδιαφέρον των πολιτών για τις κατεστημένες δομές, τα πολιτικά κόμματα και τις εκκλησίες. «Η μείωση των προσχωρήσεων στους παλαιούς πολιτικούς σχηματισμούς, συνδικάτα και εκκλησίες, απορροφάται από τις νέες ενώσεις πολιτών και μπορεί να εξελιχθεί ακόμα και σε αύξηση της συμμετοχικότητας».[17] Συνεπώς τα φαινόμενα παγκοσμιοποίησης, πολυπλοκότητας και μεγαλύτερης έμφασης στο άτομο έχουν δυνητικά τουλάχιστον, σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση, σχετικά θετικές επιπτώσεις για τη δημοκρατία. Τα άτομα δεν αφήνονται στον ιδιωτισμό και στην κατάτμηση, αλλά μπορούν να αναπτύξουν νέους τύπους συμμετοχής στα κοινά και να αποκτήσουν διαφορετικές, και πιθανά πιο βολονταριστικές, πολιτικές ταυτότητες.

Το πρόβλημα επομένως μπορεί να αναδιατυπωθεί ως εξής: Πώς μπορούμε να επαναθεμελιώσομε τη δημοκρατία σε συνθήκες πολυπλοκότητας και κατακερματισμού; Υπάρχουν δύο γραμμές απόκρισης στην πρόκληση αυτή, στις οποίες δίνω αντίστοιχα την ετικέτα «απαισιόδοξη» και «αισιόδοξη». «Απαισιόδοξοι» είναι εκείνοι που λυπούνται και θρηνούν για τον κατακερματισμό των θεσμών και διαδικασιών, οι οποίοι υπήρξαν, κατά τη σύγχρονη περίοδο, οι βασικοί πυλώνες της δημοκρατικής πολιτικής, δηλαδή το κράτος-έθνος και η αλληλεγγύη της κοινωνικής πολιτικής. Προσπαθούν να τους αναδείξουν και

να τους αναβιώσουν, θεωρώντας τους ως πάγιους παράγοντες της συμμετοχής των πολιτών στα κοινά ακόμα και σήμερα. Αντίθετα, εκείνοι που αποκαλώ «αισιόδοξους» υποστηρίζουν ότι ένα νέο κύμα δημοκρατίας οφείλει να αναζητήσει νέες βάσεις των δημοκρατικών πολιτικών, ιδιαίτερα στη διεθνή σφαίρα. Ενώ η άποψη αυτή δεν σημαίνει καταδίκη του έθνους-κράτους σε μαρασμό, φαίνεται να αποδέχεται υψηλότερο βαθμό ατομικότητας και διαφορετικότητας. Οι «αισιόδοξοι» αυτοί δέχονται θετικά την ανάδειξη νέων ταυτοτήτων, οι οποίες μπορεί να είναι προσωρινές ή και προσανατολισμένες σε ειδικά προβλήματα, να εξαρτώνται περισσότερο από προσωπικές επιλογές παρά από παραδεδομένες συνήθειες. Το πρόβλημα όμως παραμένει ότι υπάρχει «διάβρωση της συμμετοχής των πολιτών», η οποία προέρχεται από τον κατακερματισμό των θεσμών και της αλληλεγγύης που αποτελούσαν άλλοτε το πλαίσιο και τη βάση της. Αυτό περιλαμβάνει και την ταξική αλληλεγγύη, όπως υποστηρίζεται από μία αυθεντία σε ζητήματα εθνικότητας, τον Bryan S. Turner: «Ταυτότητες που εδράζονται σε ταξικά κριτήρια εξαφανίζονται μαζί με τις ταξικές κοινωνίες που τις τροφοδοτούσαν».[18] Όμως, σύμφωνα με τις απόψεις του, τούτο αποτελεί μόνο τμήμα μιας πολύ ευρύτερης διαδικασίας, η οποία αφορά στην αποδυνάμωση των παραγόντων της εργασίας και αναπαραγωγής ως θεμελίων της συμμετοχικότητας. Εφόσον δεν εδράζεται πλέον στις εργατικές κοινότητες, όπως οι παραδοσιακές εστίες των ανθρακωρύχων –μια κοινότητα κατοικίας και απασχόλησης που εξαφανίστηκε προ πολλού–, η πολιτική ένταξη μπορεί να υλοποιηθεί με διάφορους τρόπους και χρειάζεται να επεκταθεί σε ευρύτερο διεθνικό επίπεδο.

Εξ ου και το αυξημένο ενδιαφέρον για θέματα όπως «η δημοκρατία στον καπιταλισμό», «η δημοκρατία σε σκοτεινούς καιρούς», «η φιλελεύθερη δημοκρατία τον 21ο αιώνα» κτλ.[19] Όλοι αυτοί είναι τίτλοι βιβλίων που πραγματεύονται τα συγκεκριμένα θέματα με τα οποία θα ασχοληθεί και το παρόν βιβλίο. Πρόκειται για τα προβλήματα της δημοκρατικής μεταρρύθμισης και αναζωογόνησης. Πώς μπορούμε να δημιουργήσουμε μια δημοκρατική κοινότητα πολιτών σε συνθήκες αλλαγών που συντελούνται στην πολιτική ζωή; Το ερώτημα είναι τελικά κατά πόσο είναι εφικτό ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα υπό συνθήκες κατακερματισμού, πολυμορφίας και ασάφειας της πολιτικής εξουσίας.

Μεταρρυθμίζοντας τη δημοκρατία

Παρατηρήσαμε ήδη ότι ο απόηχος των τρομοκρατικών επιθέσεων της 11ης Σεπτεμβρίου θέτει το ερώτημα ποια είναι αυτή η «δημοκρατία», την οποία ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας προτίθεται να υπερασπίσει. Το άλλο ερώτημα είναι πώς οφείλει να εξελιχθεί η φιλελεύθερη δημοκρατία και σε ποια κατεύθυνση πρέπει να μεταρρυθμιστούν οι υπάρχουσες δομές της.

Πράγμα που μας οδηγεί στο να ερευνήσουμε τους στόχους αυτών των μεταρρυθμίσεων. Η φύση της έρευνας απαιτεί την προσφυγή στα εργαλεία της εν γένει κοινωνικής επιστήμης. Εδώ δεν πρόκειται μόνο για την περιγραφική παράθεση των βασικών χαρακτηριστικών των σύγχρονων δημοκρατικών συστημάτων και την επεξήγηση των κατευθυντήριων ιδεών τους. Πέρα από αυτά, υπάρχει το θεωρητικό και κανονιστικό ενδιαφέρον να υπογραμμιστούν ορισμένες κομβικές αξίες και ιδανικά και να συζητηθεί το κατά πόσο τα ιδανικά αυτά μπορούν να υλοποιηθούν στην πράξη, καθώς και ποιοι θεσμοί και διαδικασίες θα χρειαστούν προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος. Πρόθεσή μας είναι να μη μείνουμε σε μια γενική περιγραφή της φύσης και των προβλημάτων της σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατίας, αλλά να προχωρήσουμε σε μία πιο κανονιστική αντιμετώπισή τους, με σκοπό να φθάσουμε σε λειτουργικά, και όχι οραματικά ή ουτοπικά, συμπεράσματα.

Εάν ένα τέτοιο ερευνητικό πρόγραμμα έχει ακόμη ανάγκη δικαιολόγησης, θα προβάλαμε δύο λόγους, έναν ακαδημαϊκού και θεωρητικού χαρακτήρα, και έναν άλλο με πιο πρακτικό και «πολιτικό» περιεχόμενο. Ο πρώτος λόγος ανατρέχει στην παράδοση της πολιτικής θεωρίας ήδη από την εποχή του Αριστοτέλη. Βρίσκει καθαρή εξήγηση στα πολιτικά κείμενα του Ρουσσώ, ίσως με περισσότερη ενάργεια στα σχέδιά του συνταγματικής μεταρρύθμισης για την Πολωνία και την Κορσική.[20] Στόχος του ήταν να δει πώς η πολιτική συμμετοχή και οι πατριωτικές αρετές θα μπορούσαν να εμφυσηθούν στους πολίτες των κοινοτήτων αυτών και να διερευνήσει κατά πόσο θα μπορούσε να πραγματωθεί, και στις δύο περιπτώσεις, μια ενεργητική εθνικότητα. Έβλεπε το πρόβλημα κυρίως υπό το πρίσμα της πατριωτικής διαπαιδαγώγησης, την ενθάρρυνση θετικής προδιάθεσης για την πολιτική δραστηριότητα και θέληση για δράση με γνώμονα το δημόσιο συμφέρον. Την προσέγγιση αυτή ονόμασε ένας εκδότης των έργων του «εφηρμοσμένη πολιτική»,[21] την εφαρμογή δηλαδή γενικών θεωριών σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, την απόπειρα να προσδιορίσεις ποιες προϋποθέσεις (θεσμικές, πολιτικές, γεωγραφικές) είναι αναγκαίες για την υλοποίηση ορισμένων αξιών. Προφανώς οι εργασίες του Ρουσσώ για την Πολωνία και την Κορσική αφορούν τις δύο αυτές χώρες. Τα κείμενα εφηρμοσμένης πολιτικής του Ρουσσώ ασχολούνται πάντα με μια συγκεκριμένη χώρα –Κορσική, Γενεύη, Πολωνία– και βασίζονται σε λεπτομερέστατες αναλύσεις των χαρακτηριστικών των χωρών αυτών.[22] Ο σκοπός του ανά χείρας βιβλίου είναι συγχρόνως παρόμοιος αλλά και διαφορετικός. Η ανάλυση έχει χαρακτήρα «εφηρμοσμένης πολιτικής», αφού προσπαθεί να εφαρμόσει κανονιστικά στάνταρ και ιδανικά στην πράξη, να εξετάσει δηλαδή με ποιο τρόπο τα δημοκρατικά ιδανικά θα μπορούσαν να υλοποιηθούν στη σημερινή πολιτική ζωή. Αν και παρόμοιο με το διάβημα του Ρουσσώ, το δικό μου βιβλίο δεν επιδιώκει να κάνει λεπτομερέστατη ανάλυση των χαρακτηριστκών μιας συγκεκριμένης χώρας. Στόχος μας είναι να δείξουμε, σε πιο γενικές γραμμές, πώς θα μπορού-

σε να μεταρρυθμιστεί η φιλελεύθερη δημοκρατία ώστε να πληροί τα κριτήρια που θέτει ένας ειδικός τύπος πολιτικής θεωρίας, ο ρεπουμπλικανισμός, όπως θα τον ορίσουμε στη συνέχεια.

Το πρόβλημα του να δεις πώς ορισμένα ιδανικά και αξίες μπορούν να υλοποιηθούν στην πράξη είναι βασικό για την πολιτική επιστήμη. Πιο άμεσα όμως και πρακτικά, τα προβλήματα της πολιτικής μεταρρύθμισης και της πολιτικής συμμετοχής βρίσκονται ψηλά στην ημερήσια διάταξη των σύγχρονων φιλελεύθερων δημοκρατιών, και αποτελούν πολιτικά διακυβεύματα με μεγάλο ενδιαφέρον. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στη Βρετανία, όπου τα παραδείγματα του κυβερνητικού εκσυγχρονισμού ή της απουσίας του εστιάζονται στη συνταγματική μεταρρύθμιση, την αποκέντρωση και τη μεγαλύτερη διαφάνεια και υπευθυνότητα των κοινοβουλευτικών και κυβερνητικών λειτουργών. Τα προβλήματα αυτά έχουν έρθει στο επίκεντρο της δημόσιας ζωής, μαζί με τις μεταρρυθμίσεις που αφορούν εθνικά θέματα, όπως η αυτονομία της Σκοτίας και η δημιουργία (ή η επαναλειτουργία) σκοτσέζικου Κοινοβουλίου.[23] Εξελίσσεται επίσης παράλληλα ένας διάλογος σχετικά με τη διαπαιδαγώγηση των πολιτών και την ανάγκη αλλαγής του εθνικού προφίλ, προκειμένου να ενσωματωθούν τα ζητήματα της πολιτικής συμμετοχής. Παρόμοια προβλήματα τίθενται σε άλλες χώρες της Ευρώπης και αλλού.

Ρεπουμπλικανισμός και πολιτική συμμετοχή

Η συλλογιστική του βιβλίου μπορεί να συμπυκνωθεί σε τρεις προτάσεις. Η πρώτη αφορά στην πολιτική συμμετοχή ως προσχώρηση σε μια πολιτική κοινότητα και τη συνείδηση της σημασίας αυτής της προσχώρησης. Η επιχειρηματολογία ξεκινά από την ανάγκη να ενισχυθεί η συμμετοχικότητα στη σύγχρονη φιλελεύθερη δημοκρατία. Τούτο σημαίνει το ενδιαφέρον για τη συνοχή της πολιτικής κοινότητας, «συνοχή» με την έννοια του δεσμού ατόμων με διαφορετικές ταυτότητες, εθνότητες, επαγγέλματα, που ενθαρρύνονται να αποτελέσουν ενεργά μέλη μιας κοινής πολιτικής τάξης. Η αιχμή της πρότασης έγκειται στο ότι χωρίς μια τέτοια κοινή πολιτική ταυτότητα δεν είναι δυνατό να υπάρξει πραγματικά δημοκρατική κοινωνία. Εάν τα μέλη των φιλελεύθερων δημοκρατικών κοινωνιών διαβιώνουν σε αυτάρκεις διακριτές κοινότητες, που διαχωρίζονται από ιδιαίτερες ταυτότητες, το δημοκρατικό πολίτευμα κινδυνεύει να υποστεί κρίση. Συνεπώς η πρώτη πρόταση επισημαίνει την ανάγκη ισχυρού αισθήματος για δημοκρατική κοινότητα και για ενεργητική συμμετοχή στην κοινότητα αυτή. Αυτό ισοδυναμεί με μια συνεκτική πολιτική κοινότητα που επιτυγχάνει το σεβασμό και τη στράτευση των μελών της, αναγνωρίζοντας συγχρόνως τις διαφορετικές και ιδιαίτερες ταυτότητές τους.

Δύο προβλήματα αναδύονται σχετικά με τις ως άνω επισημάνσεις. Και αν

ακόμα γίνει δεκτό ότι είναι επιθυμητή αυτή η δημοκρατική κοινότητα (η ισχυρή δημοκρατία κατά τη διατύπωση του Barber[24]), πώς είναι δυνατό να επιτευχθεί; Οι σύγχρονες φιλελεύθερες δημοκρατίες είναι, όπως θα δούμε, συστήματα κατακερματισμού και διαφοροποιήσεων, όπου οι δυνάμεις της αγοράς προωθούν έντονα αισθήματα ατομισμού. Στις κοινωνίες αυτές, η σημασία της ιδιωτικής σφαίρας, η ισχύς της διαφοράς και οι ομαδοποιημένες ταυτότητες βρίσκονται σε ευθεία αντίθεση με την κοινότητα της πολιτικής συμμετοχής που υπογραμμίσαμε. Η πολιτική συμμετοχικότητα, έστω και υποτυπώδης, μοιάζει να πηγαίνει «ενάντια στο ρεύμα». Πώς μπορεί να αναπτυχθεί μια αίσθηση ενότητας πολιτών σε μια βαθιά ετερογενή και πλουραλιστική κοινωνία;

Αναβάλλοντας προς το παρόν την απάντηση στο ερώτημα αυτό, θέτουμε και την επόμενη σκληρή ερώτηση. Οι ιδέες για κοινή πολιτική συμμετοχή και δημοκρατική κοινότητα δεν εμφανίζονται μόνο δύσκολες ή και αδύνατες στην πράξη, αλλά μπορούν ακόμα και να φανούν ανεπιθύμητες και πάσχουσες από επιβεβλημένη, πλαστή ενότητα μιας αρχαϊκής και απλοϊκής απόπειρας επιστράτευσης των πολιτών στον δημόσιο τομέα. Η ένσταση αυτή συνίσταται στο ότι κάτι τέτοιο μπορεί να αποβεί επικίνδυνο επειδή τεκμαίρει το κοινό όφελος ή τουλάχιστον περίεργο επειδή επιβάλλει στους πολίτες κοινή δράση, ενώ υπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς. Με άλλα λόγια, θα ήταν κάτι θεμελιακά αντιφιλελεύθερο. Μια πιο ήπια κριτική θα έλεγε ότι μια τόσο ενοποιητική έννοια δεν θα μπορούσε ποτέ να υπερβεί το επίπεδο της απλής αφαίρεσης. Οι άνθρωποι μπορούν να είναι από κοινού μέλη ενός πολιτικού σωματείου, υπό την έννοια της υπακοής σε κοινούς κανόνες και σε κοινούς δημόσιους ή κρατικούς θεσμούς. Υπό τις παρούσες όμως συνθήκες, η φιλοδοξία για μια συνειδητά ισχυρότερη πολιτική κοινότητα δεν μπορεί παρά να είναι επικίνδυνη ή χιμαιρική. Η ένσταση μοιάζει με εκείνη που διατύπωσε ο Benjamin Constant στα μαθήματά του το 1819, όταν συνέκρινε την ελευθερία των παλαιών με αυτή των νεότερων χρόνων. Ιδού τα λόγια του:

> Δεν είμαστε πια σε θέση να ζήσουμε την ελευθερία των παλαιών, που συνίστατο στην ενεργή και συνεχή συμμετοχή στη συλλογική εξουσία. Η δική μας ελευθερία συνίσταται στην ειρηνική απόλαυση των αγαθών και στην ιδιωτική ανεξαρτησία.[25]

Ο Constant ασκούσε κριτική σε εκείνους όπως ο Ρουσσώ («αυτή η μεγαλειώδης ιδιοφυΐα»), που προσπαθούσαν να ανασυστήσουν, στις συνθήκες του σημερινού ιδιωτικοποιημένου κόσμου, το ιδανικό της ενεργού πολιτικής συμμετοχής και της άμεσης κατανομής της συλλογικής κυριαρχίας:

> Με το να μεταθέσει στη σύγχρονη εποχή την απόλυτη κοινωνική εξουσία, ή την άσκηση συλλογικής κυριαρχίας, πράγματα που ανήκουν σε άλλους και-

ρούς, αυτή η μεγαλειώδης ιδιοφυΐα, εκκινώντας από άσπιλη αγάπη για ελευθερία, κατέληξε να παράσχει ακαταμάχητα επιχειρήματα για κάθε μορφής τυραννία.[26]

Αυτή είναι η κριτική στην οποία οφείλουν να απαντήσουν εκείνοι που υποστηρίζουν τη φιλοσοφία της δημοκρατικής κοινότητας. Από την πλευρά μου, θα ήθελα να αναπτύξω το επιχείρημα, σύμφωνα με το οποίο, χωρίς ένα ισχυρό αίσθημα πολιτικής συνοχής, οι φιλελεύθερες δημοκρατικές κοινωνίες δεν μπορούν να αντλήσουν τις αναγκαίες δυνάμεις, υλικές και ψυχολογικές, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις των εσωτερικών διαφορών και την ανάγκη δημοκρατικού ελέγχου της οικονομικής εξουσίας. Η συνείδηση μιας κάποιας εθνικής ταυτότητας μπορεί, ακόμα και σε ένα παγκοσμιοποιημένο κόσμο, να παράσχει στοιχεία δημοκρατικής συνοχής, δεν είναι όμως –από μόνη της– αρκετή. Η επανεισαγωγή κανόνων και συνείδησης κοινής πολιτικής συμμετοχής αποτελεί καθήκον πρώτιστης σημασίας των σύγχρονων φιλελεύθερων δημοκρατικών κοινωνιών. Το πώς μπορεί να πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο αποτελεί το αντικείμενο του ανά χείρας βιβλίου.

Με τη δεύτερη πρόταση διατείνομαι ότι μια μορφή του ρεπουμπλικανισμού (republicanism) μπορεί να εισηγηθεί εναλλακτικές λύσεις στα αδιέξοδα των φιλελεύθερων πολιτικών όπως αυτές ισχύουν σήμερα. Με τον όρο «ρεπουμπλικανισμός» αναφερόμαστε σε μια ευρεία θεώρηση των πολιτικών που χρησιμοποιεί ένα αριθμό θεμελιωδών εννοιών-κλειδιά. Ο ρεπουμπλικανισμός βρίσκεται στη βάση μιας αναγέννησης της πρόσφατης πολιτικής θεωρίας, η οποία πυροδότησε πλούσια βιβλιογραφία.[27] Ο ρεπουμπλικανισμός εννοείται εδώ ως γενική θεωρία του πολιτικού βίου που διακρίνεται –κατά την έμφαση– από το φιλελευθερισμό, αν και πολλοί θεωρητικοί της πολιτικής επιστήμης, όπως θα δούμε παρακάτω, αμφισβήτησαν τη διάκριση αυτή. Η άποψή μου είναι ότι ο ρεπουμπλικανισμός αποτελεί κριτική προσέγγιση των σύγχρονων φιλελεύθερων δημοκρατικών συστημάτων. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι ο ρεπουμπλικανισμός, σε αντίθεση με την καθαρή φιλελεύθερη θεωρία, θέτει στο επίκεντρο της προσοχής του την έννοια του *κοινού αγαθού* ή του *δημοσίου συμφέροντος*, τα οποία δεν ταυτίζονται με το άθροισμα των ιδιωτικών συμφερόντων. Αυτό το κοινό αγαθό υπερβαίνει τη συναίνεση πάνω στην τήρηση κάποιων διαδικασιών. Συμπεριλαμβάνει τα ουσιαστικά ζητήματα της πολιτικής ισότητας και της ενεργού συμμετοχής στα κοινά, ένα βαθμό κοινωνικής και οικονομικής ισότητας και την εκπεφρασμένη βούληση να αναγνωριστεί ότι αυτό το κοινό αγαθό διαθέτει, σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, μεγαλύτερο βάρος από τα ιδιωτικά συμφέροντα ή την ταυτότητα συγκεκριμένων ομάδων.

Ο ρεπουμπλικανισμός διακρίνεται περαιτέρω από τη φιλοδοξία να εμφυσήσει στους πολίτες, με συναινετικές διαδικασίες, συμπεριφορές που αναδει-

κνύουν τις πολιτικές και δημόσιες διαστάσεις της ζωής. Αυτή η προδιάθεση οδηγεί τα μέλη μιας πολιτικής κοινότητας να συμπεριφέρονται με σεβασμό και να αποδέχονται σχέσεις αμοιβαιότητας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Στην προοπτική του, ο ρεπουμπλικανισμός αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στη φύση των πολιτικών θεσμών, τους οποίους θεωρεί ικανούς να διαμορφώσουν τις συμπεριφορές των πολιτών στα πλαίσια του δημοκρατικού πολιτεύματος. Σύμφωνα με τα λεγόμενα ενός σύγχρονου θεωρητικού της πολιτικής επιστήμης, με κριτική στάση απέναντι στο ρεπουμπλικανισμό, «οι οπαδοί του πιστεύουν ότι αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση να καταστούν και να παραμείνουν τα άτομα καλοί πολίτες, μέχρι του σημείου να θεωρούν ότι οι κοινωνικοί θεσμοί τα εμποτίζουν με συγκεκριμένες διαθέσεις και συμπεριφορές».[28] Και πάρα πέρα, η προοπτική αυτή αποδίδει βάρος και αξία στην πολιτική εμπλοκή των πολιτών και τους ενθαρρύνει να αναπτύξουν συμμετοχικές πρακτικές. Αντίθετα, οι θεωρητικοί του φιλελευθερισμού έχουν την τάση να βλέπουν την υλοποίηση της πραγματικής ελευθερίας στο πλαίσιο της ιδιωτικής σφαίρας, υπό την προστασία συνταγματικών εγγυήσεων που αποτρέπουν την «τυραννία της πλειοψηφίας».

Τα παραπάνω οδηγούν σε ένα «σώφρονα» ορισμό του ρεπουμπλικανισμού ως πολιτικής προοπτικής με σημαντικές επιπτώσεις. Ο ρεπουμπλικανισμός ως φιλοσοφία αποτελεί κριτική του φιλελευθερισμού. Ο τύπος του πολιτικού συστήματος που επιδιώκει διαφέρει από το φιλελεύθερο μοντέλο, αν και δεν συμφωνούν όλοι επ' αυτού. Ο Kymlicka, για παράδειγμα, ισχυρίζεται ότι αυτά που αποκαλεί «πολιτικό ρεπουμπλικανισμό» και «διαδικαστικό φιλελευθερισμό» πρέπει να συμμαχήσουν «προκειμένου να αντιμετωπίσουν τη "δυσαρέσκεια" από την οποία πάσχουν οι δυτικές δημοκρατίες». Κατά τη γνώμη του, «η υπερβολική υπογράμμιση των διαφορών τους είναι φιλοσοφικά ύποπτη και πολιτικά αντιπαραγωγική».[29] Φθάνει μέχρι να κατηγορήσει την προσέγγιση του Sandel στο βιβλίο του *Democracy's discontent* ως «αλυσιτελή προσπάθεια στη μακρά και ατυχή παράδοση του αριστερού σεκταρισμού».[30] Στο ίδιο μήκος κύματος με τον Kymlicka ο Patten ισχυρίζεται ότι οι φιλελεύθεροι δεν ευθύνονται για την κριτική που τους ασκείται από το ρεπουμπλικανισμό σχετικά με το ότι παραμελούν δήθεν τη δημόσια φύση και κατεύθυνση της πολιτικής συμμετοχής:

> Δεν υπάρχει τίποτα στη φιλελεύθερη στάση που να εμποδίζει την εφαρμογή των δημοκρατικών πεποιθήσεων για τη σημασία της δημόσιας υπηρεσίας και της πολιτικής συμμετοχής στα δικαιώματα, στους κανόνες δικαίου, στο κοινό αγαθό ή και σε αυτή ακόμα την έννοια της ελευθερίας.[31]

Η διαμάχη διεξάγεται μεταξύ αυτών που πιστεύουν ότι ο ρεπουμπλικανισμός προσφέρει μια διαφορετική οπτική γωνία από το φιλελευθερισμό και

εκείνων, όπως ο Patten, που διατείνονται ότι οι δύο θεωρίες ταυτίζονται και οποιαδήποτε απόπειρα αντιπαράθεσής τους μπορεί να οδηγήσει σε αποπροσανατολιστικά συμπεράσματα.

Οι θέσεις που εκφράζονται εδώ βρίσκονται στον αντίποδα αυτών που υποστηρίζονται από τους Kymlicka και Patten. Εδράζονται στην υπόθεση ότι η προσέγγιση της φιλελεύθερης δημοκρατίας υπό το πρίσμα του ρεπουμπλικανισμού προσφέρει σταθερή θεωρητική βάση για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατίας. Τα προβλήματα αυτά αναφέρονται στην έλλειψη εμπιστοσύνης και δέσμευσης των πολιτών στο πολιτικό σύστημα και στην έμφαση που αποδίδεται στα επιμέρους ιδιωτικά συμφέροντα σε αντιδιαστολή με την απουσία ενδιαφέροντος για το κοινό αγαθό. Ευρύτερα, η φιλελεύθερη δημοκρατία κατηγορείται για ανικανότητα να προωθήσει παραδόσεις και διαδικασίες αμοιβαιότητας μεταξύ των πολιτών, η υλοποίηση των οποίων απαιτεί τη διάνοιξη χώρου για κοινές αποφάσεις. Η έννοια του ρεπουμπλικανισμού χρησιμοποιείται ως κριτικός καμβάς για την ανάλυση των προβλημάτων της φιλελεύθερης δημοκρατίας και για την εξεύρεση λύσεων των προβλημάτων αυτών. Υποστηρίζεται εδώ ότι ο ρεπουμπλικανισμός διαφέρει από το φιλελευθερισμό στο βαθμό που εντάσσεται σε μια λιγότερο ατομικιστική προοπτική, δίνοντας έμφαση στη συμμετοχή των πολιτών ως καθήκον. Μια παραλλαγή της δημοκρατικής θεωρίας στην πολιτική φιλοσοφία υπογραμμίζει ιδιαίτερα, σε αντίθεση με το φιλελευθερισμό που την υποτιμά, τη δύναμη αλλαγής που διαθέτουν οι πολιτικοί θεσμοί. Στον αντίποδα του φιλελευθερισμού, ο ρεπουμπλικανισμός δεν θεωρεί δεδομένες τις ατομικές συμπεριφορές, αλλά ασχολείται με το πώς μπορούν να εξελιχθούν όχι μέσω πλύσης εγκεφάλων, αλλά με την αναδόμηση του πολιτικού πλαισίου, μέσα στο οποίο ζουν και εκφράζονται οι πολίτες. Συνεπώς, ισχυρίζομαι ότι η ανάλυση του Patten υποτιμά τις διαφορές μεταξύ αυτών των δύο αντιλήψεων, της ρεπουμπλικανικής και της φιλελεύθερης, που αποτελούν, με τις αποχρώσεις τους, διακριτές απόπειρες σύλληψης του γενικότερου πολιτικού γίγνεσθαι.

Κάποιες άλλες πρόσφατες μελέτες διατείνονται ότι η αντίθεση μεταξύ ρεπουμπλικανισμού και φιλελευθερισμού είναι πλαστή. Ο Richard Dagger, για παράδειγμα, στο βιβλίο του *Civic virtues* χρησιμοποιεί στις αναλύσεις του την έννοια του «φιλελεύθερου ρεπουμπλικανισμού».[32] Θεωρεί ότι αυτό αποτελεί μια σύνθεση των ιδεών της αυτονομίας και της πολιτικής αρετής και ότι αμφότερα καθίστανται συμβατά στο πλαίσιο ενός «ολιστικού ατομισμού» κατά την έκφραση του Charles Taylor. Ο Dagger εμμένει συνεπώς στο ότι μια φιλελεύθερη έννοια των δικαιωμάτων δεν είναι ασύμβατη με τις περισσότερο «ολιστικές» ιδέες του ρεπουμπλικανισμού, επειδή το θεμελιώδες δικαίωμα της αυτονομίας οφείλει να καλλιεργηθεί και να αναπτυχθεί. Τούτο μπορεί μόνο να επιτευχθεί στα πλαίσια κάποιας κοινότητας. Σύμφωνα με τον Dagger, δεν είναι δυνατό να υπάρξει θεμελιακή αντίθεση μεταξύ του φιλελευθερισμού που βασί-